

1.1 Mijnbouw

1.1.1 Wat staat er op het spel?

Mijnbouw en ertsraffinage zijn zeer vervuilende activiteiten, die de bodem- en waterkwaliteit aantasten. Veel mijnbouwactiviteiten vinden plaats in open groeven, waardoor de natuurlijke leefomgeving van planten en dieren in grote gebieden wordt vernietigd. Daarnaast gebruiken mijnbouwbedrijven enorme hoeveelheden water om de mineralen van de opgegraven modder te scheiden, of om zuur, giftig of zelfs radioactief afval in te dumpen. Rivieren die mensen, dieren en bossen van water voorzien worden ernstig vervuild, net als de zeeën waarin deze rivieren uitmonden. Vervuiling van waterwegen wordt daarnaast veroorzaakt door erosie. Veel mijnen bevinden zich in heuvel- of bergachtige gebieden, en wanneer bosbeplanting verdwijnt, kan - vooral na regenval - de bodem gaan glijden, om te eindigen in lokale waterwegen. Erosie kan zelfs leiden tot lawines en fatale overstromingen.

De gevolgen van mijnbouw spelen nog lang door nadat mijnbouwactiviteiten zijn afgerond. Meestal worden onvoldoende herstelwerkzaamheden uitgevoerd om de natuur in de mijnbouwgebieden in goede staat terug te brengen. Lange termijnproblemen - zoals het lekken van zuur uit de mijnen - kunnen decennia of zelfs eeuwenlang de waterwegen in de omgeving vervuilen. Naast de winning van erts veroorzaakt ook de ertsraffinage - zelfs met het gebruik van moderne technologieën - luchtvervuiling in een groot gebied.

Een veelvoorkomend probleem in de mijnbouwindustrie is dat mijnbouwbedrijven de landrechten van de lokale bewoners niet respecteren. De bedrijven nemen deze gemeenschappen grote gebieden land of bos af waarvan zij afhankelijk zijn voor hun voedsel en levensonderhoud. Daarnaast kan de vervuiling van de mijnen leiden tot een opeenhoping van zware metalen in de bodem, het water en de lucht in de omgeving. Deze metalen veroorzaken ernstige gezondheidsproblemen als drinkwatervoorraden van lokale gemeenschappen worden vervuild of vernietigd, of als de lucht wordt ingeademd. Ook indirect schaden de zware metalen de gezondheid van de lokale bevolking, doordat de gewassen en dieren waarvan zij leven zware metalen opgenomen hebben.

In veel mijnbouwbedrijven is sprake van zeer gevaarlijk werk, erbarmelijke arbeidsomstandigheden, een groot aantal ongelukken en een slecht veiligheidsbeleid. Bovendien schort het vaak aan het respecteren van fundamentele arbeidsrechten en komt soms ook kinderarbeid voor.

Ten slotte verstoort mijnbouw de macro-economische ontwikkeling in veel landen, dit wordt ook wel de grondstofvloek (resource curse) genoemd.ⁱ In (ontwikkelings)landen waar geen stabiel politiek of rechtssysteem bestaat, leidt de exploitatie van metalen en mineralen uit de bodem vaak tot corruptie, onherleidbare inkomsten, slecht beheer van de voorraden, en ongelijke verdeling van de opbrengsten over de lokale gemeenschappen. De kosten die moeten worden gemaakt om het milieu te beschermen en sociale cohesie te waarborgen komen voor rekening van de bevolking, die juist niets aan de exploitatie heeft verdiend. Hierdoor laat de mijnbouwindustrie veel landen in feite nog armer achter dan voor de ontwikkeling van de industrie. Bovendien zadelt de sector regelmatig landen op met conflicten tussen lokale bevolkingsgroepen, de mijnbouwondernemingen en de regering.ⁱⁱ

Naast grootschalige mijnbouwbedrijven zijn in veel landen ook ambachtelijke, kleinschalige mijnbouwers actief. Volgens [CASM](#) gaat het om dertien tot twintig miljoen mensen in ongeveer vijftig ontwikkelingslanden. Meer dan honderd miljoen mensen wereldwijd zijn geheel of gedeeltelijk van de sector afhankelijk voor hun levensonderhoud. Deze mensen behoren vaak tot de meest kwetsbare bevolkingsgroepen. Maar ook kleinschalige mijnbouwactiviteiten kunnen milieuproblemen veroorzaken, materiële armoede versterken en de volksgezondheid schaden. Dit komt omdat ook deze activiteiten plaatshebben in fragiele ecosystemen met grote culturele en biologische diversiteit.

De mijnbouwsector bestaat uit bedrijven die delfstoffen winnen, transporteren, zuiveren en opslaan. De producten worden vervolgens verwerkt en in diverse andere sectoren op grote schaal gebruikt, zoals de electronica, de bouw en de autoindustrie. Deze sectoren zijn sterk afhankelijk van de mijnbouw en in zekere zin ook betrokken bij de nadelige effecten van de mijnen en raffinaderijen op de omgeving en lokale gemeenschappen.

Om te kunnen bijdragen aan een meer duurzame en sociaal rechtvaardige wereld, zal de mijnbouwsector drastisch van koers moeten wijzigen en:

- Corruptie, illegale activiteiten en de financiering van conflicten moeten uitbannen;
- De behoefte aan nieuwe mijnen beperken door hergebruik van metalen en mineralen, of het verbeteren van de raffinageprocessen;
- Het overbodig maken van de winning van vervuilende en gevaarlijke mineralen zoals steenkool en uranium, door het ontwikkelen van duurzame energievormen;
- Kleinschalige mijnbouw bevorderen boven grootschalige, in combinatie met het beschermen van natuur en natuurlijke leefgebieden;
- De beste beschikbare methoden van ertsverwerking en mijnbouw in gebruik nemen, om de gevolgen voor biodiversiteit, milieu en volksgezondheid te beperken;
- Het toegankelijk maken van informatie over economische, sociale en milieukwesties in de mijnbouw aan het grote publiek en bovenal aan de bevolkingsgroepen in mijnbouwgebieden;
- Afvalproducten beperken, vooral de lozingen van residuen en andere giftige en/of vervuilende materialen. Afvaldump in waterwegen zoals rivieren, meren en zeeën moet worden verboden;
- De landrechten respecteren en het levensonderhoud garanderen van lokale bewoners van mijnbouwgebieden;
- Het herstel garanderen van de natuurlijke omgeving nadat de mijn verlaten is en het beschikbaar stellen van fondsen om de herstelwerkzaamheden uit te voeren.

Het beleid van banken moet erop gericht zijn om alleen financiële betrekkingen aan te gaan met mijnbouwbedrijven die aan de bovengenoemde criteria voldoen. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

1.1.2 Internationale standaarden

Verschillende internationale initiatieven houden zich bezig met de risico's die mijnbouw met zich meebrengt voor mens en milieu, en wereldwijd ontstaat steeds meer overeenstemming over de te hanteren standaarden voor deze bedrijfstak. Het [Framework for Responsible Mining](#) - opgesteld door o.a. het WWF - biedt een duidelijke analyse van milieu-, sociale, en beheersproblemen die opgenomen dienen te worden in een sectorbeleid voor de mijnbouw. Daarnaast bestaan er enkele internationale conventies en multi-stakeholder processen die standaarden stellen voor mijnbouwactiviteiten, zoals hieronder weergegeven.

- **Crisisrespons en -preventie**

Als onderdeel van het [Awareness and Preparedness for Emergencies at a Local Level](#) (APELL)-programma, dat assistentie verleent aan overheden, bedrijven, hulporganisaties en gemeenschappen bij de voorbereiding op eventuele incidenten, en in reactie op milieurampen in de mijnbouwsector, heeft het [United Nations Environment Program](#) (UNEP) in 2001 een multi-stakeholder initiatief opgezet dat zich bezighoudt met duurzaamheid in de mijnbouwindustrie. Het initiatief heeft nog niet tot nieuwe standaarden geleid, maar in een [rapport](#) wordt wel gesteld dat nieuwe standaarden noodzakelijk zijn, en dat ook financiële dienstverleners deze standaarden op dienen te nemen in hun investeringsbeleid.

- **Afvalbeheer**

Veel milieuproblemen in de mijnbouwindustrie hebben te maken met de omgang met mijnafval. Bestaande standaarden en richtlijnen met betrekking tot afvalbeheer zijn:

- De [Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and other Matter](#) (1972), van de [International Maritime Organization](#) (IMO) van de Verenigde Naties. De conventie verbiedt het rechtstreeks dumpen van kwik en kwikverbindingen in zee, en verplicht het bezit van speciale vergunningen om cyanide en andere zware metalen te dumpen.
- Het [Extractives Industries Review](#) (EIR, 2003) van de Wereldbank adviseert bedrijven om afvallozingen in zee en rivieren te vermijden, en veiligere alternatieven te zoeken voor het gebruik van cyanide en kwik.
- Het [Mining, Minerals and Sustainable Development](#) (MMSD) project, dat liep van 2000 tot 2002, steunt een verbod op het dumpen van mijnafval in rivieren. Wetgevende autoriteiten in onder meer de Verenigde Staten en Canada hebben het direct dumpen in rivieren naar aanleiding hiervan verboden.
- De [Richtlijn betreffende het beheer van afval van winningsindustrieën](#), uitgegeven door de Europese Commissie in 2006, verzoekt de lidstaten van de Europese Unie om ervoor te zorgen dat winningsafval wordt beheerd zonder gevaar voor de volksgezondheid of het milieu, in het bijzonder water, lucht, grond, flora en fauna. De lidstaten dienen ook de noodzakelijke maatregelen te nemen om het onbeheerd achterlaten of het ongecontroleerd lozen of verwijderen van winningsafval te verbieden.
- De goudindustrie heeft de [International Management Code for the use of Cyanide](#) ontwikkeld: een vrijwillige overeenkomst die cyanidegebruik beperkt, en de transportveiligheid verbetert en maatregelen neemt om de gezondheid en veiligheid voor mijnarbeiders te garanderen. De code bevat ook plannen voor crisismanagement, maar ontbeert richtlijnen voor afvalverwerking.

- **Sluiten van uitgeputte mijnen**

De staat waarin uitgeputte mijnen worden achtergelaten heeft grote gevolgen voor de bevolking en de ecosystemen in de omgeving. Negatieve milieu- en gezondheidseffecten kunnen jaren - misschien zelfs eeuwen - nawerken. Het [Mining, Minerals and Sustainable Development](#) (MMSD) project vraagt bedrijven om de milieu- en gezondheidseffecten na sluiting van de mijn mee te wegen in de plannen voor de ontwikkeling van de mijn, en in de inschatting van de effecten op lokale gemeenschappen. Hierbij moet rekening worden gehouden met de toekomstige bestemming van de mijn, de te leveren voorzieningen, en de verantwoordelijkheden van het mijnbouwbedrijf om hiervoor zorg te dragen. Een goed voorbeeld hiervan vormen de Verenigde Staten, waar overheidsregels met betrekking tot de sluiting van mijnen financiële zekerheden eisen voor de sanering en het herstel van de natuurlijke omgeving.

- **Kleinschalige en ambachtelijke mijnbouw**

Kleinschalige en ambachtelijke mijnbouwprojecten kunnen - mits goed beheerd - een duurzame economische en sociale ontwikkeling op lokaal niveau versterken. De [Alliance for Responsible Mining](#) (ARM) is een onafhankelijk multi-stakeholder initiatief, dat sociale rechtvaardigheid en welzijn in de kleinschalige mijnbouw probeert te versterken door verbeterde sociale-, milieu- en arbeidsomstandigheden, goed beheer van de mijnen en het uitvoeren van herstelwerkzaamheden voor het ecosysteem. In 2009 presenteerde ARM de vierde versie van de [Standard Zero for Fair Trade Artisanal Gold and Associated Silver and Platinum](#), die sociale- en milieunormen stelt met betrekking tot de kleinschalige mijnbouw. Daarnaast zijn de [Fairtrade Labelling Organizations International](#) (FLO) en ARM bezig met de ontwikkeling van een certificering for fairtrade en fairmined goud en daaraan geassocieerd zilver en platinum.

- **Beschermde gebieden**

Mijnbouwactiviteiten mogen niet plaatsvinden in de gebieden die vallen onder de categorieën I tot IV van de [World Conservation Union](#), of die opgenomen zijn in de [UNESCO World Heritage Convention](#) of in de [Ramsar Convention on Wetlands](#). Mijnbouwprojecten in deze gebieden moeten daarom worden uitgesloten van investeringen. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf **Error! Reference source not found.** over natuur.

- **Transparantie van geldstromen**

In het [Extractive Industries Transparency Initiative](#) (EITI) heeft een coalitie van regeringen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en investeerders criteria opgesteld voor regeringen van landen waar mijnbouwactiviteiten plaatsvinden. Van de regeringen wordt volledige publicatie verwacht van alle inkomsten die ze uit deze activiteiten ontvangen.

De [Publish What You Pay](#) coalitie, waarin meer dan 300 maatschappelijke organisaties samenwerken, bepleit dat ook de mijnbouwbedrijven zelf hun betalingen aan regeringen openbaar maken. Dit betekent dat bedrijven moeten rapporteren over hun belastingbetalingen in de landen waar ze actief zijn, maar ook over royalties, betalingen voor concessies, en dergelijke. Ook de belangrijke contracten en afspraken tussen regeringen en mijnbouwbedrijven en alle bankleningen die gerelateerd zijn aan de exploitatie van grondstoffen zouden openbaar moeten worden gemaakt.

Paragraaf **Error! Reference source not found.** over belastingen en corruptie gaat hier verder op in.

Medio 2010 is in de Verenigde Staten de [Dodd-Frank Act](#) (*Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act*) in werking getreden. De secties 1502, 1503 en 1504 van de Dodd-Frank Act betreffen nieuwe verslagleggingseisen inzake het gebruik van conflictgrondstoffen uit de Democratische Republiek Congo (DRC) en aangrenzende landen, mijnbouwveiligheid en betalingen aan overheidsinstellingen in relatie tot de winning van olie, gas of mineralen. Bedrijven die zijn genoteerd aan de beurs in New York en conflictmineralen gebruiken moeten inzicht geven in de financiële stromen en onderzoeken of ze bijdragen aan de financiering van gewapende groepen.ⁱⁱⁱ

- **Erkenning van de lokale wetgeving**

De [Calvo Doctrine](#) stelt dat mijnbouwbedrijven die buiten hun land van herkomst investeren en activiteiten ontplooiën, zich dienen te houden aan de lokale wetgeving. Verder zijn zij verplicht om in geval van conflicten een rechtszaak aanhangig te maken in het land waar ze actief zijn. Dit kan niet in hun land van herkomst of bij arbitragecomités voor internationale ondernemingen.

De Calvo Doctrine is in verschillende grondwetten, internationale verdragen en statuten opgenomen,^{iv} en is in lijn met de [UN Charter of Economic Rights and Duties of States](#) (1974) die bepaalt dat buitenlandse investeerders gebonden zijn aan de wetten en regels van het land waarin zij geïnvesteerd hebben.

- **Zelfbeschikking over voorzieningen**

De wetgeving met betrekking tot (het gebruik van) grondstoffen verschilt per land. Op internationaal niveau is echter vastgelegd dat mijnbouwbedrijven de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen dienen te erkennen. Dit concept (*Permanent Sovereignty over Natural Resources*) is onderdeel van verscheidene resoluties van de Verenigde Naties. Zo geeft de [UN Declaration on Permanent Sovereignty over Natural Resources](#) (1962) grondstofproducerende landen niet alleen het recht om beslissingen te nemen over het beheer en de winning van hun rijkdommen, maar ook - mits mensen gecompenseerd worden voor verliezen - grondgebieden te onteigenen of te nationaliseren als dit in het publieke belang is.

Aanvullend op deze verklaring volgde [UN Resolution 2158 \(XXI\)](#) (1966) die zich specifiek richt op ontwikkelingslanden. Hierin worden publiek-private joint-ventures als het best passende model voor ontwikkeling aanbevolen.

- **Goed openbaar bestuur**

Om de negatieve gevolgen van de *grondstofvloek* (*resource curse*) te minimaliseren, is het van belang dat de ontwikkeling van de mijnbouwindustrie gepaard gaat met de ontwikkeling van een capabel en betrouwbaar openbaar bestuur. Het [Extractive Industries Review](#) (EIR) van de Wereldbank adviseert om particuliere investeringen in de mijnbouwsector niet te stimuleren in landen waar het openbaar bestuur zwak is. Ook stelt het dat de kwaliteit van het openbare bestuur aan expliciete voorwaarden moet voldoen, voordat een mijnbouwproject door de Wereldbank kan worden gefinancierd.

- **Rechten van inheemse volken en andere omwonenden**

Mijnbouwbedrijven moeten de rechten van inheemse volken om hun land, cultuur en bronnen van levensonderhoud te beschermen respecteren. Zij dienen de zelfbeschikking en vrije keuze van deze groepen te respecteren, en hen toe te staan mee te bepalen over de ontwikkeling van hun land. Hiervoor moeten zij altijd volledig en tijdig geïnformeerd worden, de zogenaamde [Free Prior Informed Consent](#). Ook de rechten van andere lokale gemeenschappen die beïnvloed worden door mijnbouwactiviteiten moeten worden gerespecteerd. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf **Error! Reference source not found.** over mensenrechten, waaronder de rechten van inheemse volken.

Oxfam Australië heeft in 2004 een [gedragscode](#) ontwikkeld voor de omgang van mijnbouwbedrijven met de rechten van omwonenden. Daarin worden vijf basisrechten gedefinieerd:

- Het recht om gehoord te worden;
- Het recht op levensonderhoud, inclusief de rechten op geschikte hervestiging, compensatie, werkgelegenheid en een schoon milieu;
- Het recht op basisvoorzieningen, zoals schoon water, onderwijs en gezondheidszorg;
- Het recht op leven en veiligheid;
- Het recht op een gelijke behandeling.

In de gedragscode zijn deze rechten verder uitgewerkt in concrete stappen die mijnbouwondernemingen zouden moeten nemen.

- **Arbeidsrechten**

Naast het respecteren van mensenrechten is het van groot belang dat mijnbouwbedrijven zich houden aan de belangrijkste gedragscodes van de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties, de ILO. Dat zijn de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) uit 1998 en de [Tripartiete Verklaring of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), waarvan de vierde versie in maart 2006 werd gepubliceerd. En specifiek voor de mijnbouwsector de [Safety and Health in Mines Convention](#) uit 1995. De rechten van vrouwen in de mijnbouwsector worden erkend in de [Iroco Declaration](#). Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf **Error! Reference source not found.** over arbeidsrechten.

- **Klachtenmechanisme**

Sinds 2000 treedt Oxfam Australië op als ombudsman voor de mijnbouwsector. In de loop der jaren werden tal van klachten over mensenrechtenschendingen, milieuvervuiling en de ongelijke verdeling van mijnbouwopbrengsten behandeld. Op basis van de opgedane ervaring wordt een [klachtenmechanisme voor de mijnbouwsector](#) voorgesteld, dat klachten kan behandelen, adviezen kan geven en dat kan zorgen voor de naleving van standaards en aanbevelingen van het klachtenmechanisme. Om een klachtenmechanisme voor de mijnbouwsector goed te laten werken moeten zes voorwaarden vervuld worden: duidelijke standaards, onafhankelijkheid, een transparante financiering, mogelijkheden om naleving af te dwingen, toegankelijkheid van informatie en het afleggen van verantwoording.

- **Ketenverantwoordelijkheid**

Eind 2010 heeft de OESO aanbevelingen geschreven over het respecteren van mensenrechten en vermijden van betrokkenheid bij conflicten in mijnbouwgebieden. De [OECD Due Diligence Guidance for Responsible Supply Chains of Minerals from Conflict-Affected and High-Risk Areas](#) bevat tevens specifieke richtlijnen voor tin, tantalum en wolfram.

- **Standaards voor specifieke mineralen**

Voor enkele mineralen bestaan specifieke normen, of zijn deze in ontwikkeling, waaronder:

- In de diamantindustrie heeft de betrokkenheid van de sector bij gewapende conflicten geleid tot het [Kimberley Process Certification Scheme](#). Het systeem dwingt regeringen om diamanten die niet zijn gebruikt voor de financiering van conflictgroepen te certificeren. Het certificeringproces is een nuttige eerste stap gebleken om conflictdiamanten herkenbaar te maken, maar het ontbreekt nog aan een onafhankelijke toezichthouder.
- De [Council for Responsible Jewellery Practices](#) (CRJP) werkt ook aan een certificeringsschema, dat lijkt op het Kimberley Process. De raad bestaat uit bedrijven die actief zijn in de productketens van goud, diamanten, juwelen en horloges. In december 2008 publiceerde de CRJP de tweede versie van [Principles and Code of Practice](#), samen met certificeringshandleidingen en beoordelingsrichtlijnen.
- De twee genoemde initiatieven en vele andere werken sinds augustus 2006 samen in de [Madison Dialogue](#). Dit is een multi-stakeholder initiatief dat probeert lessen te leren uit de ervaringen in verschillende sectoren binnen de edelstenen- en edelmetalen-industrie. Hiermee wordt duurzame economische ontwikkeling en de productie van verantwoord goud, verantwoorde diamanten en andere mineralen gestimuleerd.
- De [Roundtable of Sustainable Platinum Group Metals](#) (PGM) probeert vooralsnog overeenstemming te bereiken over strategische vragen binnen de industrie. Deze vragen moeten dienen als basis voor concrete acties voor duurzame productie van PGM te ontwikkelen, waarin alle belanghebbenden binnen de roundtable zich kunnen vinden.

Veel van deze initiatieven staan nog in de kinderschoenen en hebben nog geen specifieke standaards ontwikkeld die banken letterlijk kunnen overnemen in hun investeringsbeleid. Wel wordt banken aangeraden om de ontwikkelingen van deze initiatieven nauw te volgen en/of er actief aan deel te nemen.

1.1.3 Inhoud van een goed bankbeleid

De bank zal een investeringsbeleid moeten opstellen om alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt in de mijnbouwsector te stimuleren zich aan de beste standaarden te houden op de volgende gebieden:

- Preventie van en reactie op ongelukken en crisissituaties;
- Minimalisering, beheer en verwerking van mijnafval;
- Sluiting van uitgeputte mijnen;
- Transparantie en het voorkomen van corruptie en belastingontduiking;
- Kleinschalige en ambachtelijke mijnbouw;
- Mijnbouw in beschermde gebieden;
- Erkenning van de lokale wetgeving en de soevereiniteit over grondstoffen;
- Goed openbaar bestuur;
- Respecteren van mensenrechten en rechten van inheemse volken;
- Respecteren van arbeidsrechten;
- Onafhankelijk klachtenmechanisme;
- Geen investeringen in kolenwinning.

Het mijnbouwbeleid dient verder consistent zijn met de andere onderdelen van het investeringsbeleid die relevant zijn in de mijnbouwsector, zoals mensenrechten en rechten van inheemse volken, biodiversiteit, belasting en corruptie en klimaatverandering.

1.1.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van de mijnbouwsector opgesteld:

1. De bank heeft geen beleid met betrekking tot de mijnbouwsector;
2. Het bankbeleid ten aanzien van de mijnbouwsector is te algemeen of vaag verwoord, zonder dat duidelijke voorwaarden aan investeringen worden gesteld;
3. Het bankbeleid ten aanzien van de mijnbouwsector stelt op minimaal drie van de elementen genoemd in paragraaf 1.1.3 voorwaarden aan alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt. Voorwaarden komen overeen met de internationale standaarden op dat gebied;
4. Het bankbeleid ten aanzien van de mijnbouwsector stelt op minimaal vijf van de elementen genoemd in paragraaf 1.1.3 voorwaarden aan alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt. Voorwaarden komen overeen met de internationale standaarden op dat gebied;
5. Het bankbeleid ten aanzien van de mijnbouwsector is geheel in lijn met alle internationale standaarden en richtlijnen en omvat alle elementen genoemd in paragraaf 1.1.3.

ⁱ Auty, R.M., "Sustaining Development in Mineral Economies - The Resource Curse Thesis", *Routledge*, 1993.

ⁱⁱ Business News America, "Manhattan Pulls Out After \$60 Million Tambogrande Loss", *Business News America*, Februari 2005.

ⁱⁱⁱ King & Spalding, "Dodd-Frank's "Conflict Minerals" Provision: Expected to Impact Nearly Half of All U.S. Public Companies", *Client Alert Energy & Natural Resources Practice*, 27 April 2011.

^{iv} Center For International Environmental Law, "International Law On Investment: The Minimum Standard Of Treatment (MST)", *Center For International Environmental Law*, Augustus 2003.